

keként meg kellett feledkeznie saját településkonceptiójáról, Bibó István, Veres Péter és a népi írók barátjának el kellett fordulnia demokratikus és nemzeteszméiktől, be kellett fagyasztania szociográfiai képességét, vagyis sok olyasmit, amelyek mint magyar parasztpolitikusban, Erdei Ferencben egyedülállóan testesültek meg.

Hogyan történt ez, milyen körülmények között, milyen tettek során, hogyan keveredtek a hibák érdemekkel, s mi végül a tanulság a későbbi nemzedékek számára? Ezekre várják Erdei Ferenc tisztelői a választ. Ezek száma gyarapodik, de hogy nagyívű életéhez méltóan gyarapodhassék, ahhoz pályájának államférfiúi periódusából kényelmetlen kérdések árán is el kell úzni a homályt, azon az esetleg előre tudható áron is, hogy a XX. századi magyar történelemben nem az államférfi Erdei Ferenc lesz a követésre serkentő példa, hanem a pártalapító ifjú politikus és az az idős Erdei Ferenc, aki a kedvezőbbé tett szocialista politika körülményei között a 60-as évtizedben megújulva, mindenféle miniszteri tárca nélkül, párt nélkül és párton kívül valódi parasztpolitikusként államférfivá magasodott.

AZ ÍRÁSHOZ KÖZVETLENÜL FÖLHASZNÁLT IRODALOM

„A háború vége”, Illyés Gyula válaszol Kabdebó Lórántnak, Kortárs, 1980/5; — Balogh S.: Politikai és pártharcok Magyarországon 1945—1947, Kossuth K., 1975; — Berend T. I.: Gazdaságpolitika az első öt éves terv megindításakor, 1948—1950, KJK 1964; — Bibó I.: Tanya és urbanizáció, Valóság, 1973/13; — Csécsy I.: A Radikális Párt delegációja Rákosi Mátyásnál, közzétette Varga F. János, História, 1980/2; — Erdei Ferenc: Város és vidéke, Szépir. Könyvk., 1972, az idézet a 437. lapról; — Emberül élni, Gondolat, 1974. Berend T. I. és Szuhay M. kommentárjaival, idézetek ebből a 125. és a 643. oldalról — A magyar társadalom szerkezete a két háború között, Valóság, 1976/4; — A „Forrás” 1977. februári tematikus száma Erdei Ferencről; — Huszár T.: Tudós és politikus Erdei Ferenc műhelyében, a szerző „Történelem és szociológia” c. kötetéből, Magvető, 1979; — Lázár V.: Egy emlékirat lapjaiból, Kossuth, 1976. idézet a 196. old.-ról. — Tóth I.: A Nemzeti Parasztpárt története 1944—1948, Kossuth, 1972., adatok a 282. lapról; — Veres P.: Az ország útján, Önéletrajz, 1944—1945, Szépir. K. 1965, idézet a 202. old.-ról; — „Őszi változatok” c. könyvből az „önéletrajzi történetek” c. fejezet, Szépir. K 1969; — Vida I.: A Független Kisgazdapárt politikája 1944—1947. Akadémia K., 1976.

TAMASI MIHÁLY

Emlékeim Erdei Ferencről

A felszabadulás előtti elemi iskola hat osztályának elvégzése után, az úgynevezett „falusi tehetségmentő akció” keretében kerültem gimnáziumba. Szüleimnek eszébe sem juthatott, hogy gimnáziumba írassanak, hiszen anyagi helyzetük, nincstelen, napszámos létük ezt nem tette lehetővé. Az 1940-es évek elején — némileg a népi írók munkásságának, szellemi befolyásának hatására is — a Horthy-rendszer elismerte a „paraszti tehetségek” felkarolásának szükségességét. A rendszer propagandája is a parasztság nemzetfenntartó szerepét hangoztatta. Természetesen a saját népszerűségét akarta a „falusi tehetségmentő akcióval” növelni, a saját hatalmának erősítése volt ezzel is a célja. Jellemző, hogy nem munkástehetségek, vagy általában a dolgozók gyerekei közötti tehetségek felkarolásáról volt szó, hanem kifejezetten falusi tehetségmentő akcióról.

Jó háromnapos, nagy szorongatásokkal és izgalmakkal járó felvételi szűrővizsga után jutottam be a szegedi gimnáziumba. Jó néhányan, Csongrád és Csanád

megyei falusi gyerekek, akik átestünk a szigorú szűrővizsgán, megkezdtek gimnáziumi tanulmányainkat. Ösztöndíjat kaptunk, kollégiumban laktunk.

Idegen világ volt számunkra a nagyváros, a gimnázium úri világa, amelyben mi, faluról, tanyáról jött parasztyerekek valamiféle csodabogaraknak tűnhettünk föl. Az idegen, az ellenségesnek érzett környezet összekovácsolt bennünket, amolyan csak azért is elszántság, paraszt mivoltunk tudatos vállalása alakult ki bennünk.

Ez vezetett el bennünket a népi írók könyveinek olvasásához. Szenvedéllyel, le nem írható felszabadultság érzettel vetettük magunkat ezekre a könyvekre. Csak a felszabadulás után döböntem rá arra, hogy a népi íróknak nem az igazi, a mondanivalójuk lényegét nyújtó művei, hanem csak a parasztromantikát sugalló könyvek juthattak kezünkbe. Még Illyés Gyula, Szabó Pál, Veres Péter is háttérbe szorultak, s ajánlóink számára Darvas József és Erdei Ferenc szinte nem is létezett.

Ezért a felszabadulás előtt Erdei Ferencről, a szülőfalummal határos Makó szülöttéről csak elvétve hallottam s nem emlékszem, hogy művei közül valamelyiket is olvastam volna. Mindez személyes emlék, de — úgy érzem — egy kicsit tükröződik benne, hogy mit jelentett Erdei Ferenc a Horthy-rendszer számára. Kénytelenek voltak valamelyest elismerni tudományos munkássága értékét, de műveit nem merték a parasztságból kiemelt fiatalok kezébe adni, akiket a rendszer szolgálatára akartak nevelni.

*

A felszabadulás után már jóval többet hallottam róla. Könyvei is a kezembe kerültek, de a politikai események nyomán is egyre többször szóba került a neve. Diákvitáinkon is gyakran szó esett róla, de számomra mégis egy falumbeli parasztember elbeszélése volt a legérdekesebb.

S. A. tőlünk nem messze lakott a faluban. Legénykorában nyaranként — még a harmincas évek elején — sokszor járt napszámba a falu határától nem messze eső Erdei tanyába. A fiatal Erdei Ferenc, aki ekkor már egyetemi hallgató volt, nyaranként a falubeli napszámoslegénnyel és öccsével együtt végezte tanyájukon a nyári mezőgazdasági munkát. A falubeli legény nem merete tegezni az egyetemi hallgató Erdei Ferencet, aki azonban teljesen egyenrangúnak tekintette őt, és a közös munka során barátság alakult ki közöttük, ami természetesen kölcsönös tegezéssel járt. A barátság a felszabadulás után, Erdei minisztersége idején is megmaradt. S. A. ügyes-bajos dolgaiban többször felkereste a minisztert, aki ugyanolyan barátsággal fogadta minden esetben, mint amikor még együtt kapáltak a makói tanyán.

Ezt mesélte el nekem a felszabadulás után S. A., s mindez érdekessé, vonzóvá tette számomra Erdei Ferenc alakját, egyéniségét. Tudtam, hogy hagymakertész családból származott, s a hagymakertészek vezetője volt Makón a harmincas években. Azért támadt fel érdeklődésem múltja, küzdelme, törekvései iránt, mert a felszabadulás előtti években mi is próbálkoztunk hagymatermeléssel, szüleim is ilyen módon igyekeztek kitörni a szegénységből, ez azonban a felszabadulás előtt nem sikerült. Úgy éreztem és ma is úgy érzem, hogy azok a kínzó vágyak, hallatlan indulatok és paraszti keservek, felemelkedési törekvések, amelyek apám, szüleim életét is meghatározták, Erdei Ferenc írásaiban, műveiben kaptak megfogalmazást.

Egyik, halála előtti írásában úgy jellemezte önmagát, mint az utolsó makói hagymás nemzedék képviselőjét, aki még őrzi és képviseli a hagymás hagyományokat. Tulajdonképpen e hagyományok jelentik azt a forrást, ahonnan politikai, írói, tudósi pályája ered. A makói hagymásparasztság társadalmi nyugtalansága, feltörekvő energiája, szellemi mozgékonyága, a város demokratikus hagyományai voltak döntő hatással szellemi érlelődésére.

*

A felszabadulás utáni években, népi kollégista koromban az eddig elmondottak ismeretében hallatlan izgalommal olvastam Erdei műveit, s szellemi izgalmamot még csak fokozta, hogy az ő írásaival együtt került kezembe Révai Marxizmus és

népiesség, valamint Lukács György Írástudók felelőssége című könyve. Lenyűgöztek Erdei szabatosan fogalmazott, szűkszavú, a parasztság életét, törekvéseit gazdagon tükröző mondatai, amelyekben csak néha ütött át a szenvedély heve, de örömmel engedtem át magam Révai és Lukács György logikus okfejtése hatásának is.

Már sok Erdei-művet áttanulmányoztam, mikor megtudtam, hogy legelső, fiatal-kori szociográfiai tanulmányát szülőfalumról, Királyhegyesről írta. Érthető izgalom fogott el, mikor ezt megtudtam, s minél hamarább szerettem volna elolvasni. A Századunk című folyóirat korabeli számát kellett megkeresnem, mert csak abban olvasható ez a legelső, de már jórészt érett, az Erdei-művek minden fontosabb jellegzetességét magán hordozó kis tanulmány.

Újságíró koromban, az ötvenes évek végén a megyei lapban megjelent, szülőfalumról szóló egyik cikkemben idéztem a tanulmányból, mert a fiatal Erdei Ferencnek a régi nyomort és elesettséget idéző szavai nagyon felkavartak, újra megdöbentettek, pedig gyermekkoromban én is ismertem azt az életet.

A cikk megjelenése után néhány nappal hazakészülődtem. Megmagyarázhatatlan az az érzés, az a kis szorongással vegyes öröm, amely akkor tölti el az embert, ha a kedves, a legszebb gyermekkori élményeket idéző falujába tér haza. Nagy boldogság az, ha az ember hosszú távollét után találkozik testvéreivel, rokonaival, ismerőseivel és jó pajtásaival, akikkel annyi közös élményben volt része, akikhez annyi szívdobogató emléke fűzi. Az örömben azonban egy kis szorongás is vegyül: vajon mit mondanak munkájáról, hogyan fogadják?

Mindig egy kis büszkeséget éreztem, ha a falumbeli dolgos kezű, munkában meghajszolt parasztember ismerőseim megemlítették, hogy az újságban olvasták ezt vagy azt a cikkemet. Ez az említett hazalátogatásom azonban majdnem szégyenletes megfutamodásba torkollott. Alig léptem át a küszöböt, az izgalomtól és örömtől még szólni sem tudtam, mikor csak úgy záporoztak rám a dühös kifakadások:

— Megsértettél bennünket! Megszégyenítetted a falut! Hálátlan ember vagy. Ezt igazán nem vártuk tőled.

A közeli rokonok ostromozása azonban még ennél is lesújtóbb volt.

— Hogy mit kellett nekünk miattad kiállani! — pirogattak. — Hogy még azok is az öklüket rázták, akik nem szoktak újságot olvasni. Mit csináltál, te hálátlan?!

Csak később értettem meg a nagy felháborodás okát. A cikkemben szereplő Erdei-idezet megdicsérte a falu lakóit, mert „tisztaság található mindenütt, kívül mindent mosnak, sürolnak, meszelnek. De a lakás belül piszkos, és mindenütt sok a légy”. Ez okozta a nagy felháborodást. Valóban, emlékeztem én, hogy mi, gyerekek is, milyen nagy ügybuzgalommal irtottuk a legyeket azokkal az ügyes, bőrnyelves légyecsapókkal. Az igyekezet akkor is megvolt. Hogy a napi fárasztó munka, az aratás és a cséplés pokla után nem mindig tudtak tetőtől talpig megmosakodni, arról nem ők tehettek.

Vonakodtam is a kérdéses sorok idézésétől. Mégis úgy döntöttem, ha fáj is a múlt, ha szégyelljük is akkori szegénységünket, elesettségünket, vállalnunk kell a múlttal való keserves szembenézést. S ki is éreztem az otthoniak felizgatott szavaiból, hogy a felháborodás elsősorban nem is nekem, sőt nem is csak az idézetnek, hanem főleg a szégyenletes múltnak szól!

Tanulságos élményem számot ad Erdei szemléletének, írásainak egyik jellegzetes vonásáról. Arról, hogy művein, kezdve a legelsőtől, a Királyhegyesről írottan és minden szaván átsüt a parasztság szeretete, a parasztokért érzett szenvedélyes hevülete, ez azonban soha sem gátolta meg mindenek fölébe állított igazságkeresését, nem fékezte abban, hogy még a fájó igazságokat is kimondja.

*

Erdei Ferencsel személyesen csak a hatvanas évek elején találkoztam — akkor is futólag. Egy megyei ünnepeken, megemlékezésen beszéltem vele a Csongrád megyei Hírlap szerkesztőségének megbízásából. Szerettem volna felkérni, hogy a lap

számára írja meg a felszabadulásról visszaemlékezéseit. A maga szokásos tömör válaszában csak ennyit mondott: „Annak nincs még itt az ideje.” További beszélgetésre nem volt indokom, s vele mások kezdtek társalgást. Érdeklődők fogták körül. Számára én csak egy újságíró voltam a sok közül.

A hatvanas évek közepén, amikor szó esett arról, hogy Makón országgyűlési képviselőnek jelölik, már többször találkoztunk. Ekkoriban a város két világháború közötti történetének, a munkásmozgalmi küzdelmeknek a kutatásával foglalkoztam. Erről tanulmányt írtam, amit a város vezetőinek is eljuttattam s így született az az elgondolás, hogy Makó legújabb kori történetét fel kellene dolgozni. A város vezetőinek biztatására egy választási gyűlés utáni beszélgetés alkalmával felvettem Erdei Ferencnek a gondolatot. Erre megint az volt a rövid, határozott válasza: „Nem ez a legfontosabb teendő.”

Felkeltette azonban az érdeklődését, hogy van egy ember, aki Makó történetét kutatja. Beszélgetni kezdett velem. Barátságos, kutató tekintetét rám szegezve kérdéseket tett fel. Kíváncsi volt arra, hogy ki vagyok, mivel foglalkozom. Láthatólag megörült annak, hogy földiek vagyunk, s szüleim is félig-meddig hagymakertészek voltak.

Ekkor a megyei pártbizottságon dolgoztam. Érezhető udvariassággal, figyelmes-séggel tárgyalt velem, a pártapparátus munkatársával, de kérdéseiből éreztem, hogy mindennekfelett az emberre kíváncsi, bennem az ember érdekli. Természetes közvetlenséggel tért át a tegezésre, mint ahogy környezetében mindenkivel ebben a közvetlen hangnemben beszélt, akár városi vagy tsz-vezetőről, akár „egyszerű” munkás- vagy parasztriberről volt szó. Éreztem érdeklődő kérdéseim: becsüli bennem azt, hogy a mindennapi politikai munka mellett történeti kutatással is foglalkozom s arra töreksem, hogy a történeti tanulságokat és ismereteimet érvényesítsem napi munkámban. Később közös ismerőseinktől hallottam, hogy elismerően szólt a történész képzettségű és érdeklődésű pártmunkásról.

Makói országgyűlési képviselősege idején — úgy látszik — gyorsan sikerült a fontosabb feladatok ügyét elindítani, mert nemsokára napirendre került a város-történet megírásának dolga is. Örömmel és szenvedéllyel vetette magát ebbe a munkába. Ekkortól kezdve kis történész csoportunk többször felkereste Budapesten a népfrontközpontban.

Főtítkári szobájában a legendás híru kerek asztal mellett tárgyaltunk, vitatkoztunk. Azért tartott kerek asztalt és azért ültette vendégeit ehhez az asztalhoz, hogy mindenki egyenrangúnak érezhesse magát. Ez a mélységesen emberi demokratizmus életeleme volt. Ebből a természetes demokratizmusából táplálkozott munkamódszerének másik vonása: olyan íróasztalt tartott, amelyben nem voltak fiókok. Nem volt hova tennie az elintézetlen iratokat. Ezzel is arra kényszerítette önmagát, hogy a hozzá érkezett iratok, kérések ügyében, emberek ügyes-bajos dolgaiban azonnal intézkedjen, a levelekre késedelem nélkül válaszoljon. Makó történetének kutatása, a tanulmánykötet megjelentetése ügyében többször levelet váltottunk. Először csodálkoztam, később már természetesnek vettem, hogy levelem elküldése után néhány nappal pontosan megérkezett tömör, csak a lényegre szorítkozó, néhány mondatos válasza.

Ezekben az években elég sűrűn találkoztunk. Nem csak mi, helyi történész kutatók mentünk hozzá. Ha Szegedre, a megyébe jött, felkeresett munkahelyemen. A lehető legtermészetesebb dolognak tartotta, hogy ő, a népfront főtitékára egy pártbizottsági munkatársat felkeressen baráti beszélgetés, vagy valami közös ügy meg-tárgyalása céljából.

Beszélgetéseink, eszmecsereink Makó történetének kutatásával voltak kapcsolatosak. A város közelmúltjával foglalkozó kötet bevezető tanulmányát ő írta. Meg kell mondanom, hogy voltak olyan történeti kérdések, amelyekben nem értettünk egyet. Ez azonban egyáltalán nem rontotta, hanem még inkább erősítette kapcsolatainkat, együttműködésünket.

Ő várta, szinte kiprovokálta a saját véleményére, álláspontjára az ellenvéleményt, az ellenérveket. Életeleme volt a vita. Láthatólag azt a vitapartnerét be-

csülte, aki nem fogadta el gondolkodás nélkül az ő véleményét, hanem ellenérveket tudott felsorakoztatni. Ez őt is arra készítette, hogy körültekintőbben, pontosabban, precízebben fogalmazza meg a saját gondolatát, s ugyanakkor ő sem fukarkodott a megsemmisítő erejű érvekkel, ha vitapartnerének álláspontjában valami hibát, logikai, gondolati fogyatékossgot talált.

Mindig szellemi izgalmat jelentett számomra a vele való találkozás, a vele való eszmecsere és vita.

Jellemének rokonszenves emberi vonásai, szerénysége, közvetlensége, természetes embersége, barátságossága megnyerővé tették egyéniségét. Távol állt tőle mindenféle fennhéjázás, szavaiból, mindenfajta megnyilvánulásából áradt a természetes demokratizmus, az emberek közötti egyenlőség tudata és az erre való határozott törekvés.

*

A vele való utolsó találkozásom maradt számomra a legemlékezetesebb, a legemberibb és legmegrázóbb találkozás. Az 1971-es országgyűlési választások előtt nagygyűlést tartott Makón a gépgyár nagycsarnokában. Ekkor már nagybeteg volt. Az elnökségi pódiumon magas széket készítettek számára, hogy ülve tarthassa meg beszédét. A nézőknek úgy tűnt, mintha állva beszélne. Én a résztvevők első soraiban ültem és láttam, hogy milyen hallatlan erőfeszítéssel küzd gyengeségével, rosszullétével.

Arca verítékben fürdött. A beszéd közepén úgy tűnt, nem bírja tovább, nem képes beszédét továbbfolytatni. Az elnökség tagjainak arcán rémület tükröződött. Ő akaratának megfeszítésével, szellemi energiáinak hallatlan összpontosításával úrrá tudott lenni testi gyengeségén és magabiztosságának látható helyreállításával olvasta fel beszédének hátralevő részét.

A feltörő taps nemcsak a szónoknak, sokkal inkább az embernek szólt.

AZ UTOLSÓ MAKÓI BESZÉD